

TARIXIY VOQELIKNI LIRIKADA AKS ETISHI (FAXRIYOR IJODI MISOLIDA)

Habiba Ergasheva

Tayanch doktorant,
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat O'zbek tili va
adabiyoti universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada shoir Faxriyor ijodidagi tarixiy voqelikka ishora beruvchi she'rlar va ularda voqelikni qay yo'sinda bayon etilishi haqida fikr yuritiladi. Shoir ijodida tarixiy voqelik turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Jumladan, tarixda sodir bo'lgan real voqeliklar, badiiy asarlardagi voqea va hodisalar hamda xalq og'zaki ijodi bilan bog'liq voqeliklar ko'rinishida aks etadi.

Kalit so'zlar: tarixiylik, tuyg'u, xalq og'zaki ijodi, obraz, sonet, ramz, ko'chim.

Annotation

In this article, the focus is on the poems of poet Faxriyor that allude to historical reality and the manner in which this reality is represented. In his creative work, historical reality appears in different forms: real events that occurred in history, the events and phenomena described in literary works, as well as realities associated with folk oral creativity.

Keywords: historicity, emotion, folk oral creativity, image, sonnet, symbol, trope.

Аннотация

В данной статье рассматриваются стихи поэта Фахрияра, в которых содержатся аллюзии на историческую реальность, а также то, каким образом эта реальность отражается в его творчестве. В произведениях поэта историческая реальность проявляется в различных формах: реальные события, происходившие в истории, события и явления, описанные в художественных произведениях, а также реальность, связанная с народным устным творчеством.

Ключевые слова: историчность, чувство, народное устное творчество, образ, сонет, символ, троп.

Shoirlik Yaratgan yuqtirgan iste'dod bilan bir qatorda sinchkovlik va kuzatuvchanlik qobiliyatlarini ham talab qiladi. Chunki she'riyat faqat shoirning individual kechinmalari bilan cheklanib qolmaydi, u umuminsoniy tuyg'ularni ifoda etmog'i lozim. Shoir o'z ko'ngil maylidan yuqoriga ko'tarilib, butun millat, bashariyat shodligini, qayg'usini ayta olgandagina she'rining umri boqiy bo'ladi, mangulikka muhrlanadi. Jahon va o'zbek she'riyatida bunga ko'plab misollar bor. To'g'ri, haqiqatni hamma vaqt ham qabul qilinishi mushkul bo'lgan. Bunday paytda ijodkorlar faoliyatiga turli taqiqlar qo'yilgani, hatto qatag'on qilinishigacha borganiga tarix guvoh. Biroq asl shoirlarni hech bir yo'l bilan so'zlashdan tiyib bo'lmaydi, ular so'zning kuchidan unumli foydalanib, ramzlar, ishoralar, belgilar vositasida bo'lsa ham haqiqatni kuylaydi.

Butun insoniyat tuyg'ularini his qilgan ijodkor o'zining o'qildizi – tarixidan uzoqlashib ketmaydi. Bunday ijodkorlar ijodida tarix xotiralari, bugun va kelajak xayollari sintezlashgan holatda aks etadi. Bugungi o'zbek she'riyatining atoqli vakili Faxriyor ijodida ham bu holat ko'plab ko'zga tashlanadi. Shoir ijodida goh *tarixiy real voqelik* kuylansa, gohida *mumtoz adabiyotimizdagi asarlarga ishora*

beruvchi voqelar, gohida esa xalq ijodi namunalarida uchraydigan hodisalar namoyon bo‘ladi. Bu voqeliklar shoir she’riyatida turli janrlarda, voqeaga bevosita va bilvosita ishora yo‘sinida aks etadi.

XX asr o‘zbek she’riyatining eng og‘riqli mavzularidan biri bu – mustamlakachilik zulmiga qarshi kurash mavzusidir. Bu jarayonda she’riyatimizda ramzlarga, qiyoslarga, o‘xshatishlarga e’tibor kuchaydi, deyarli har bir shoir ijodida hurlik, ozodlikni madh etuvchi she’rlar paydo bo‘ldi. Faxriyor she’riyatida ham mustabid tuzum va uning ayanchli oqibatlari aks etgan she’rlar uchrab turadi. Shoirning shu mavzudagi she’rlari, asosan, sonet va sarbast janrida ko‘proq ko‘zga tashlanadi. “Imlo lug‘atiday yolg‘izlik” misrasi bilan boshlanuvchi sonetda shoirning badiiy to‘qimasi o‘laroq yaratilgan *rustamlaka* so‘zi mustamlaka istilohi zahirida hosil qilinib, mustamlakachiga ishora qiladi. She’rning keyingi bandlarida xalqning o‘sha davrdagi holati, xarakteri va kayfiyatni tasvirlanadi:

Mangulikday adoqsiz sabr,

karvon kabi iyaruvchan fe’l [1, 96]

misralarida tasvirlangan xalqimizning adoqsiz sabri va iyaruvchan – ergashuvchan fe’li shoirning kayfiyatiga tushkunlik berganini sezish mumkin. Millat oydinlari bunday paytda xalqni “uyg‘otish”, ma’rifatli qilish payida yurganda xalqning iyaruvchan fe’li – qat’iyatsizligi mustamlakachilik tuzumidan chiqib ketishga to‘siq bo‘lishi mumiin edi. Sonetning oxirgi misrasi esa xalqning holati ramz yordamida tasvirlanadi:

ozod kabi tutqun bitta qush.

Ko‘rinadiki, she’rda sovet mustamlakasi davridagi xalqimizning umumiy holati gavdalan tiriladi. Mana shunday kayfiyatda yozilgan millat dardini kuyunchaklik bilan kuylangan she’rlar shoir ijodida ko‘plab uchraydi.

Faxriyorning “Shahar tongi” she’ri nihoyatda go‘zal badiiy tasvirni o‘zida jamlagan. Shoir ushbu she’rda birgina “*tong otmoq*” birikmasi yordamida butun bir davr, butun bir fojiaga ishora qiladi:

shahidlar xiyobonida

tong otib kelmoqda

bu yerda

tong yorishmas

faqat otadi [2, 173]

Ma’lumki, 1937-1938-yillardagi qatag‘on siyosati natijasida millatimizning qator ma’rifatparvarlari mana shu hududda (Mustaqillikdan keyin “Shahidlar xiyoboni” nomi berilgan) otilgan. Shoir “tong otmoq” birikmasidagi “otmoq” fe’li bilan shu voqeani ifodalaydi. (Ayni shu tasvir Rauf Parfning “Tong otmoqda, tong o‘qlar otar” jumlasini esga soladi.) She’rning keyingi bandlarida uchraydigan “telemnora”, “shahidlarning arvohi”, Bo‘zsuv kabi detallar she’rda mazkur voqea tasvirlanganini dalillaydi. Demak, bu she’rda shoir tarixiy voqelikka bevosita ishora qilgan deyish mumkin.

Faxriyor intellektual shoir sifatida o‘quvchisidan ham yuksak zakovat kutadi, uning she’rlarini o‘qish uchun o‘quvchida yetarlicha bilim va salohiyat bo‘lmasa, shoir she’rlarining mag‘zini chaqishga qiynaladi. Nafaqat badiiy adabiyot, xalq og‘zaki ijodi, balki tarix, geografiya, sotsiologiya, fizika kabi barcha fan tarmoqlaridan yaxshi xabardor bo‘lgan o‘quvchi shoir aytmoqchi bo‘lgan fikrni ilg‘ab olishga qiynalmaydi. “Havo manzaralari” she’ri ana shunday rang-barang badiiy tasvirlarga boy bo‘lib, unda bir o‘rinda ijodkorlar Nazar Eshonqul va Bahrom Ro‘zimhammad, bir o‘rinda esa Parij-u Istanbul, Sangijumon tasviri,

yana bir o'rinda qiyomat kuni chalinadigan Isrofil kuyi tasvirlansa, bir bandda Buxoro amiri Amir Olimxon ham tilga olinadi:

To'liq vazifasin bajargan ekan
qalandar zoti.

Ularni xudodan
tortib olgan Amir Olimxon
yurtidan badar ketdi. [1, 159]

Bandda aytilgan voqea Amir Olimxon va qalandarlar bilan bog'liq holatdan xabardor bo'lgan o'quvchi she'rdan anglashiladigan umumiy mazmunni tezroq tushunib oladi.

Faxriyor ijodida mumtoz adabiyotimiz namunalari bo'lgan asarlarda uchraydigan voqealarga ishora qiluvchi jumlar ham ko'zga tashlanadi:

Sandiqqa aylanar so'zlar

Tohirday tushni

kimningdir baxtidan Orol sariga

oqizib ketmoq uchun [1, 173]

Ushbu misra bizga "Tohir va Zuhra" dostonidagi Tohirning sandiqda suvda oqib ketish voqeasini eslatadi. Biroq bu o'rinda shoir o'ziga xos badiiy to'qima hosil qiladi. Ushbu parcha olingan "Havo manzalari" she'riining mazkur qismida tush va ruh mutanosibligi haqida so'z yuritiladi, tush inson ruhi bilan hamohang tarzda kechadigan jarayon bo'lib, u ba'zan kelajak voqeligidan dalolat beradi. Tushni so'z bilan ifodalash tushunchasini tasvirlashda shoir so'zni – sandiqqa, tushni – Tohirga

qiyoslaydiki, bu she’rda badiiy bo‘yoq, estetik zavqni yana-da oshirishga yordam beradi.

Faxriyor ijodida mumtoz adabiyotimizda uchraydigan tasvir qaqnus qush bir necha bor tilga olinadi. “*Kuldan ming to‘ragan qaqnus qush misol*”, yoki “*Qaqnus edimmiki kuldan to‘rasam*” kabi misralar fikrimizni dalillaydi. Qaqnus qush va u bilan bog‘liq voqealar barchamizga ma’lumligi uchun takrorlash fikridan chekindik. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, shoir muhabbat haqidagi she’rlarida sihq o‘ti to‘la qalbni tasvirlash maqsadida ushbu obrazdan foydalanadi.

Shoir ijodida o‘zi bilgan, eshitgan, yaqin o‘tmishda yashagan shaxslar bilan bog‘liq hodisalar ham uchraydi. Jumladan, “Baxshining sevgisi” [3, 37] she’rida tasvirlangan hodisalar o‘zi tug‘ilgan qishloq – Sangijumonda sodir bo‘lib, she’rda shoir voqelik sodir bo‘lgan makon va zamonni aniq ko‘rsatadi. She’rda tasvirlangan shaxslar – Sobir baxshi va Maxfirat momo haqida eshitgan, ularning taqdiralaridan xabardor tarzda yozadi. Shakl va ohang jihatidan xalq dostonlarini eslatuvchi mazkur she’r liro-epik xususiyatga ega bo‘lib, mazmunan tugallanmaganligiga shoir she’rning so‘ngida “*Biz baxshi emasmizki, ularni murodiga yetkazsak*”, deya izoh beradi.

“Hayit” sarlavhali she’rida esa xalqimiz orasidagi udum tasvirlanadi:

Qushnoch Bibisora momo ko‘zni

tovuqning qoniga aralashtirib

yangi oilani emlaydi

yomon ko‘zlardan [2, 138]

Xalqimiz shuurida ko‘z tegishi, uni oldini olish, ko‘zdan asrash degan tushunchalar azaldan mavjud va bu ishlarni amalga oshirish uchun qushnoch, baxshi, mullalar

bilan bog‘liq ishlar bajarilishi tarixdan ma‘lum bo‘lib, xalq og‘zaki ijodi namunalari yordamida bizgacha yetib kelgan.

Faxriyor ijodidagi tarixiylikni yodga soluvchi yana bir holat mif va afsonalardan foydalanishdir. Shoir jahon va o‘zbek mifologiyasi haqida chuqur bilimga ega ekanligini dostonlari va she‘rlarida ularga ishora qilingan misralar orqali tasdiqlaydi. Ayniqsa, “Yoziq” dostoni jahon mifologiyasining eng qadim namunalarini o‘zida aks etgani bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shoir ijodidagi mifologik obrazlar va ularning talqini alohida bir tadqiqotga arzigulik yirik mavzu bo‘lib, birgina maqolada buni batafsil yoritish imkonsiz. Xulosa o‘rnida aytish muminki, zamonaviy o‘zbek she‘riyatini yangi bosqichga olib chiqishda munosib o‘ringa ega bo‘lgan shoir Faxriyor ijodida shaklan zamonaviylik – she‘rda yangi tajribalar qilishga intilish yuqori bo‘lsa-da, u tarixiylikdan uzilib qolmadi. Shoir ijodida tarix va bugun hamisha hamohang, sintezlashgan holatda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Фахриёр. Геометрик баҳор. Т.: “Маънавият”, – 2004, 190 б.
2. Фахриёр. Излам. Т.: “Akademnashr”, – 2017, 363 б.
3. Фахриёр. Дарднинг шакли. Т.: “Ёзувчи”, – 1997, 62 б.